

Muğla Karabağlar Yaylası'nın Kadim Üretim ve Peyzaj Değerlerinin Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Evaluation of Ancient Production and Landscape Values of Muğla Karabağlar Plateau in the Framework of World Cultural Landscape Heritage Areas

Hatice Cansu Cesur^a Emel Karakaya Ayalp^b

^aİzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kentsel Tasarım Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye. ORCID: 0009-0007-4849-7318

^bİzmir Demokrasi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İzmir, Türkiye. ORCID: 0000-0001-9469-9657

Abstract / Öz

Bu çalışmanın amacı Muğla Karabağlar Yaylası'nın bir yarı-kırsal kültürel peyzaj alanı, mikro iklim üreten yapısı ve bir hassas ekosistem niteliklerine sahip olması çerçevesinde UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Kriterleri kapsamında değerlendirilmesidir. Çalışmada niteliksel karşılaştırmalı analize dayalı olarak dünyadan ve Türkiye'den seçilen ve UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'nde yer alan iki vaka ele alınmıştır. Ayrıca, araştırmada Katılımcı Gözlem Tekniği'ne de yer verilmiştir. Dolayısıyla, bu araştırmada "hassas bir ekosistem, özgün kültürel ve mimari kimliğe sahip bir yaşam ve tarımsal üretim alanı olan Muğla Karabağlar Yaylası niteliksel olarak UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'ne olası adaylık sürecinde hangi kriterler ışığında aday konumundadır" sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada, Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'nde yer alan Honghe Hani Pirinç Teraslarının Kültürel Peyzajı/Manzarası ve Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri'nin seçilme kriterleri doğrultusunda yorumlanarak Muğla Karabağlar Yaylası'nın olası adaylık süreci için çıkarımlarda bulunulmuştur. Araştırma sonuçları göstermiştir ki Muğla Karabağlar Yaylası ürettiği mikro klima, kültürel peyzaj, yerel biyoçeşitlilik, endemik türler, tarımsal biyoçeşitlilik ve kırsal mimari tipolojisi nitelikleri ile UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'ne adaylık bakımından potansiyele sahiptir.

The aim of this study is to evaluate Muğla Karabağlar Plateau in the scope of Cultural Landscapes of the UNESCO World Cultural Heritage List criteria with the Plateau's semi-rural cultural landscape specificities, micro-climatic qualifications, and sensitive ecosystem character. In the study, two cases, which are included in the Cultural Landscapes of the UNESCO World Cultural Heritage List, are selected from the World and have been discussed with Qualitative Comparative Analysis Technique. Thus, in the research, the answer to the question of "which criteria are sought in the possible candidacy process of Muğla Karabağlar Plateau, as a sensitive ecosystem, a living and agricultural production area with a unique cultural and architectural identity, to Cultural Landscapes of the UNESCO World Cultural Heritage List are relevant?" is asked. In the research, the Cultural Landscape of Honghe Hani Rice Terraces and Diyarbakır Fortress and Hevsel Gardens, which are included in the Cultural Landscapes of the UNESCO World Cultural Heritage List, are interpreted in accordance with the selection criteria. In this respect, the inferences were made for the possible candidacy of Muğla Karabağlar Plateau. The results of the research reveal that Muğla Karabağlar Plateau has a valuable potential for Cultural Landscapes of the UNESCO World Cultural Heritage List candidacy with its micro climatic conditions, cultural landscape, local biodiversity, endemic species, agricultural biodiversity, and rural architectural typology.

To cite: Cesur, H.C. & Karakaya Ayalp, E. (2023). Muğla Karabağlar Yaylası'nın kadim üretim ve peyzaj değerlerinin dünya kültürel peyzaj alanları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Geographies, Planning & Tourism Studios*, 3(1): 24-39 <https://doi.org/10.5505/gpts.2023.68077>

Article Info/Makale Bilgisi

Received : 02.06.2023

Accepted : 29.06.2023

Anahtar Kelimeler

Kültürel miras
Muğla Karabağlar Yaylası
Geleneksel tarım
Kırsal miras
UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi

Keywords

Cultural heritage
Muğla Karabağlar Plateau
Heirloom agriculture
Rural heritage
Cultural Landscapes of the UNESCO World Cultural Heritage List

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar

H.C.Cesur
hcc.cansu@gmail.com

1. Giriş

19.yüzyılın başlarından itibaren doğal ve kültürel miras alanlarının korunması konusunda uluslararası örgütlenmelerin başladığı bilinmektedir. Dünyada organizasyonlar ve örgütlenmeler II. Dünya Savaşı'nın kültürel miras üzerindeki olumsuz etkisi ile hız kazanmış ve uluslararası boyutta sözleşmeler ve tüzükler imzalanmıştır. Kültürel miras, "geçmişten miras alınan ve farklı nedenlerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel olarak var olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eserler ile bir topluma ait değerler bütünü" şeklinde tanımlanmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009 aktaran Halaç, H. H. ve Bademci, F., 2021, s. 173). Toplumların geçmişlerine ait, somut olan ve somut olmayan veriler sunan kültürel miras olarak değerlendirilen bu değerlerin korunarak gelecek nesillere aktarılması önem taşımaktadır. Shankar ve Swamy'e (2013) göre; insanların kültürel miras konusundaki farkındalık eksikliği beraberinde insanların kültürel miras koruma sürecinin dışında kalmasını getirirken bu durum da kültürel mirasların zarar görmesine yol olmasına, neden olmaktadır. Kültürel miras, bu tüzüklerde ve sözleşmelerde insanlık tarihinin ortak belleği olarak değerlendirilerek ve korunarak gelecek nesillere aktarılması ve sürekliliğinin sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

2000'li yılların ortasına kadar kültürel miras anlayışında fiziksel olan ve elle tutulabilen mirasın korunmasına dönük bir tutumun hâkim olduğu görülmektedir. Ancak, 2005 yılında Portekiz'in Faro kentinde gerçekleşmiş olan ve Faro Sözleşmesi olarak bilinen Avrupa Konseyi Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Konvansiyonu ile ilgili Konvansiyonda üretilen çerçeve sözleşme (Güngör, 2006) tüm dünyadaki koruma anlayışında çok önemli bir gelişmeye olanak sağlamıştır. Bu Çerçeve Sözleşme kültürel mirasın ne olduğu sorusuna yeni bir cevap vermekte ve yeni bir anlayış üretmektedir (Enlil ve Dinçer, 2012). Kültürel mirasın korunmasında etkin olan nasıl ve hangi yöntemle korumak sorusunun yerini kültürel mirasın değerinin neden ve kim için belirgin kılınacağı sorusu almıştır (Güngör, 2006). Bu kapsamda kültürel miras yönetimi devletlerin tek başına söz sahibi olma konumunu yavaş yavaş yitirdiği (Enlil ve Dinçer, 2012) ve bunun yerini İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne de referansla vatandaşların kültürel yaşama hakkı olarak devraldığı görülmektedir. Sözleşme, somut olmayan kültür mirası tanımlamasını da geliştirerek örf, adet, biyoçeşitlilik, ekosistem, performans sanatları gibi çeşitlenen değerleri de kapsayan ve fiziksel miras anlayışının ötesine geçen bir yaklaşım üretmiştir. Türkiye henüz Faro Sözleşmesi olarak bilinen bu sözleşmeyi imzalamamıştır.

Türkiye'de koruma mevzuatının varlığı ve ortaya çıkışı 1973 yılına dayansa da kültürel mirasın korunması yaklaşımı hem toplumsal hem siyasal hem de ekonomik olarak içselleşmiş, kabul edilmiş ve yol alınmış bir olguya dönüşmemiştir (Akpınar, Saygın ve Karakaya, 2011). Bu kapsamda, koruma amaçlı imar planlarının ürettiği çerçeve yetersiz kalmaktadır. Türkiye'de koruma uygulaması büyük ölçüde yapı haklarının yeniden düzenlenmesi yoluyla ve yenilemeye dayalı olarak yapı yoğunluğunu arttırmak üzere temel bir yöntem izlemektedir (Günay, 2009). Bu yönüyle, koruma amaçlı imar planları uygulama imar planları ile yöntem, içerik ve uygulama sonucu bağlamında benzeşmektedir. Yanı sıra, turizm sektörü üzerinden korumanın metalaştırılması yoluyla kültür mirasına bir pazarlama aracı olarak yaklaşıma tutumu (Korkmaz, 2021) yerel yönetimlerin büyük ölçüde genel anlayışına dönüşmüştür.

Bu makaleye konu olan Muğla Karabağlar Yaylası (Şekil 1) Muğla Belediyesi'nin 20.08.2002 tarih ve 42 sayılı kararı ile ve Muğla Koruma Kurulu'nun da 18.12.2002 tarih ve 2041 sayılı kararı ile onaylanarak yürürlüğe girmiş, 2019 yılında kısmen yenilenmiştir. Revizyona konu olan alanda, Muğla Karabağlar Yaylası Kentsel ve 3. Derece Doğal Sit Alanı 1/5000 ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Kısmi Revizyon İmar Planı Plan Açıklama Raporu'na göre (2019); plan, Muğla kenti ile yayla arasındaki bağlantıyı güçlendirerek koruma kullanma dengesi kapsamında fırsat üretecektir. Revizyonun önerisi kısaca şöyledir; yaylanın batı kesiminde kalan Muğla-Marmaris yolu üzerindeki ve parsel ölçeğinde gelişim ile ortaya çıkan halihazırda AVM'lerin olduğu alanda turistik tesislere ve ticari tesislere tercihli olarak yer verilecek şekilde bir planlama bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölgede;

- Turizm Tesisleri: Motel, pansiyon, kamping, hostel, Sağlık, rehabilitasyon ve bakım tesisleri
- Yeme İçme Eğlence Tesisleri: Lokanta, Kafeterya, Kahvehane, Düğün Salonu vb.
- Ticari Tesisler: Kapalı ve Açık Alışveriş ve Hizmet Birimleri yer alabilecektir.

Şekil 1. Muğla Karabağlar Yaylası genel görünümü

Kaynak: Hatice Cansu Cesur kişisel arşivi

10 m'lik bir ulaşım aksı ile sınırlandırılan bu bölgenin geriye doğru Yayla ile bütünleştiği alanlardaki kullanım kararı ise tercihli konut olarak tanımlanmıştır (Şekil 2). Ayrıca plan, Yayla ile planlama bölgesi arasında yaya ve bisiklet yolları önermektedir.

Muğla Karabağlar Yaylası örneği de göstermektedir ki Türkiye'deki iki boyutlu koruma anlayışı ve bu anlayışın somut uygulaması, imar planlaması uygulaması ile nadiren ayrılmaktadır. Günay (2009)'un da belirttiği biçimiyle, koruma

amaçlı imar planlaması yaklaşımının mevcut haliyle işlevi yapılaşma koşullarının kentsel yoğunluk ve kentsel kullanım artışını yeniden düzenlemektir.

Şekil 2. Planlama alanı

Kaynak: Muğla Karabağlar Yaylası Kentsel ve 3. derece doğal sit alanı 1/5000 ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Kısmi Revizyon İmar Planı Plan Açıklama Raporu, 2019

Bu çalışmanın amacı Muğla Karabağlar Yaylası'nın bir yarı-kırsal kültürel peyzaj alanı, mikro iklim üreten yapısı ve bir hassas ekosistem niteliklerine sahip olması çerçevesinde UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Kriterleri kapsamında değerlendirilmesidir. Ayrıca, güncel tartışmalar ışığında yaylanın kültürel jeoloji alanı olarak değerlendirmeye konu olması da olasıdır (kültürel jeoloji tartışması için bakınız Sarıaltun, 2021). Türkiye uygulamasında iki boyutlu, uygulama amaçlı imar planlaması ile benzeşen ve yapı yoğunluğunu, kentsel gelişimi arttırmak yönünde bir yaklaşımın ürünü olan koruma amaçlı imar planlaması bir koruma aracı olarak yetersiz ve başarısız kalmaktadır. Bu nedenlerle, bu çalışma Faro Sözleşmesi'nin de tanımladığı güncel yöntemi ve çerçeveyi uygulamaya olanak tanıyabilecek olması bakımından Muğla Karabağlar Yaylası'nın UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'ne aday olma potansiyelini ele almaktadır.

2. Yöntem

Çalışmada niteliksel karşılaştırmalı analize dayalı olarak dünyadan ve Türkiye'den seçilen ve UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'nde yer alan iki vaka ele alınmıştır. Dolayısıyla, bu araştırmada hassas bir ekosistem, özgün kültürel ve mimari kimliğe sahip bir yaşam ve tarımsal üretim alanı olan Muğla Karabağlar Yaylası niteliksel olarak UNESCO Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'ne olası adaylık sürecinde hangi kriterler ışığında aday konumundadır sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada, Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi'nde yer alan Honghe Hani Pirinç Teraslarının Kültürel Manzarası, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri seçilme kriterleri doğrultusunda yorumlanarak Muğla Karabağlar Yaylası'nın olası adaylık süreci için çıkarımlarda bulunulmuştur. Vakaların seçilmesinin temel nedeni, Muğla Karabağlar Yaylası'nın değerlerinin incelenmiş ve UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi* (DML)'nde tanımlanmış olan kriterlerden iii., iv. ve v. ile değerlendirilebileceği görülmüştür. Türkiye'den peyzaj alanları listesinde yer alan Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri kriter iv kapsamında listeye alınmıştır. Bu kapsamda kriter iii ve kriter v kapsamında listede bulunan örneklerden Honghe Hani Pirinç Terasları ikinci vaka olarak ele alınmıştır. Araştırma sonuçları göstermiştir ki Muğla Karabağlar Yaylası ürettiği mikro klima, kültürel peyzaj, yerel biyoçeşitlilik, endemik türler, tarımsal biyoçeşitlilik ve kırsal mimari tipolojisi nitelikleri ile UNESCO Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi adaylığı için değerli bir potansiyele sahiptir.

Diğer bir deyişle, Muğla Karabağlar Yaylası;

- Geleneksel tarımsal üretim teknikleri, tarihsel olarak süreklilik göstermiş olan kullanımları, ve yaşam şekli açısından özgün olması (iii),
- Özgün peyzaja (irim, kesik) sahip olması (iv),
- Ekolojik değer taşıması, su döngüsüne verdiği katkı ve geleneksel arazi kullanımına sahip olması (v), nitelikleri ile DML listesine aday olma potansiyele sahiptir.

3. UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası ve İlgili Mevzuat

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre "Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai

*Bu yazı çerçevesinde DML (Dünya Miras Listesi) kriterlerinin numaralandırılma biçimine sadık kalınarak kriterler iii., iv., v. vb. biçiminde ifade edilmiştir.

evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar veya eleman birleşimleri; Yapı Toplulukları: Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları; Sitler: Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın orta eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar” bu sözleşmeye göre “kültürel miras” sayılacaktır (UNESCO, 1972, s. 2–3).

Örgütlenmelerin en önemlilerinden biri olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'dür (UNESCO). UNESCO'nun yaptığı sözleşme ve tüzüklere göre kültür varlıkları tek bir devlet veya ulusa ait olduğu değil insanlığın ortak mirası olarak ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. “Dünya Miras Sözleşmesinin Uygulanmasına Dair Rehber” oluşturulmuştur. Rehberde sözleşmeye taraf olan devletler için Dünya Miras Listesi'ne aday olabilmenin kriterleri, başvuru prosedürleri, Komitenin sorumlulukları, Komitenin danışma organları, taraf devletlerin genel kurulu hakkında da ayrıntılı bilgiler mevcuttur (UNESCO, 2019). Dünya Miras Listesi'ne kültürel kategoride aday olabilmek şartlarını sağlamanın ilk esası sözleşmede tanımlanan kültürel miras tanımına uyması gerektirir.

“2005 yılında revize edilen Uygulama Rehberi'nde Komitenin (6 EXT.COM 5.1) kararıyla on kriter tek bir çatı altında birleştirilerek ilk altı kriter kültürel miras alanları için, son dört kriter doğal miras alanları için belirlenmiştir” (UNESCO, 2005, s. 77). Sözleşmenin birinci maddesinde tanımlanan kültürel miras kapsamında kültürel peyzajlar, kültür yolları, endüstri mirası, kaya resimleri, insan evrimi, modern miras, tarihi kentsel peyzaj, astronomi, tarih öncesi gibi tematik başlıklara öncelik verilmesi gündeme gelmiştir.

UNESCO Dünya Kültürel Mirası Komitesi ise kültürel peyzajları “doğa ve insanlığın ortak çalışmasının yansıtılması” şeklinde ifade etmektedir (Fowler, 2003, s. 22). Doğal ve beşerî faktörler arasındaki etkileşim ortaya çıkan kültürel peyzajlar, mekânsal özellikler ve doğal etmenler ile sürekli bir değişim içerisinde yer almaktadır. Kültürel peyzaj alanlarının da evrensel miras değerine sahip olmasıyla korunması önem taşımaktadır. Tablo 1 'de DML Kriterleri ile bu kriterlere örnek bazı alanlar verilmiştir. Bu örnek alanlar, kültürel peyzaj tanımını karşılayan alanlar olmasına öncelik verilerek seçilmiştir.

Tablo 1. DML Kriterleri ve Dünya Mirası örnekleri

Dünya Miras Listesi Kriterleri	Dünya Mirasları'ndan Örnekler	Dünya Miras Listesi Kriterleri	Dünya Mirasları'ndan Örnekler
i. İnsanlığın yaratıcı dehasının bir şaheserini temsil eder.	İstanbul'un Tarihî Alanları, Göreme Milli Parkı ve Kapadokya, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Hattuşaş: Hitit Başkenti, Nemrut Dağı, Selimiye Camii ve Külliyesi, Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pergamon Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Göbeklitepe, Ciudad Universitaria de Caracas, Machu Picchu, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları	vi. İstisnai evrensel öneme sahip olaylar veya yaşayan gelenekler ile fikirler ile veya inançlar ile, sanatsal ve edebi eserler doğrudan veya somut bir biçimde ilişkili olur. (Komite bu kriterin tercihen diğer kriterler ile kullanılması gerektiğini kabul etmektedir.	Troya Antik Kenti, Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pergamon Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Efes, Afrodisias, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları, Kolombiya Kahve Kültürel Peyzajı, Rio de Janeiro, Toskana'daki Medici Villaları ve Bahçeleri, Bali Kültürel Peyzajı: Tri Hita Karana Felsefesinin bir tezahürü olarak Subak Sistemi, Filistin, Zeytin ve Üzüm Toprakları Güney Kudüs Kültürel Peyzajı Battir, Le Morne Kültürel Peyzajı
ii. Mimari veya teknoloji, abidevi sanatlar, şehir planlama veya peyzaj tasarımı konusundaki gelişmeler üzerine bir zaman zarfı içinde dünyanın belli bir kültürel alanında insan değerleri arasındaki önemli alışveriş sergiler.	İstanbul'un Tarihî Alanları, Hattuşaş: Hitit Başkenti, Ksanthos ve Letoon, Safranbolu Şehri, Troya Antik Kenti, Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pergamon Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Ani Antik Kenti, Afrodisias, Göbeklitepe, Fray Bentos, León Katedrali, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları, Campeche, Roşia Montană Madencilik Peyzajı, Toskana'daki Medici Villaları ve Bahçeleri, Serra de Tramuntana'nın Kültürel Peyzajı, Wachau Vadisi'nin Kültürel Peyzajı, Bali Kültürel Peyzajı: Tri Hita Karana Felsefesinin bir tezahürü olarak Subak Sistemi	vii. Üstün doğal bir fenomeni veya istisnai bir doğal güzelliğe veya estetik öneme sahip alanları ihtiva eder.	Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Hierapolis ve Pamukkale, Pitons Koruma Alanı, Machu Picchu, Darién Milli Parkı, Puerto-Princesa Yeraltı Nehri Milli Parkı, Macquarie Adası, Viktorya Şelaleleri, Ennedi Platosu Doğal ve Kültürel Peyzajı

<p>iii. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir medeniyete yönelik eşsiz veya en azından istisnai tanıklık üstlenir.</p>	<p>İstanbul'un Tarihî Alanları, Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Hattuşaş: Hitit Başkenti, Nemrut Dağı, Ksanthos ve Letoon, Hierapolis ve Pamukkale, Troya Antik Kenti, Çatalhöyük Neolitik Kenti, Pergamon Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Efes, Ani Antik Kenti, Afrodisias, Arslantepe Höyüğü, Arica ve Parinacota Bölgelerindeki Chinchorro kültürü yerleşimi ve Yapay Mumyalanması, Brimstone Hill Kalesi Millî Parkı, Machu Picchu, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları, Güneydoğu Küba'daki İlk Kahve Plantasyonları Kültürel Peyzajı, Roşia Montañ Madencilik Peyzajı, Pico Adası Bağcılık Kültürü Peyzajı, Tokaj Şarap Bölgesi Tarihi Kültür Peyzajı, Lavaux, Asma Bahçeleri, Causses ve Cévennes, Akdeniz Tarımsal Pastoral Kültürel Peyzajı, Bali Kültürel Peyzajı: Tri Hita Karana Felsefesinin bir tezahürü olarak Subak Sistemi, Honghe Hani Pirinç Teraslarının Kültürel Manzarası, Le Morne Kültürel Peyzajı, Ennedi Platosu Doğal ve Kültürel Peyzajı</p>	<p>viii. Yaşamın kaydı, yer şekillerinin oluşumunda devam eden coğrafik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler dahil dünya tarihinin önemli aşamalarını</p>	<p>Pitons Koruma Alanı, Macquarie Adası, Viktorya Şelaleleri</p>
<p>iv. İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren yapı türü, mimari veya teknolojik grup veya peyzaj için istisnai bir örnek olur.</p>	<p>İstanbul'un Tarihî Alanları, Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Hattuşaş: Hitit Başkent, Nemrut Dağı, Hierapolis ve Pamukkale, Safranbolu Şehri, Selimiye Camii ve Külliyesi, Çatalhöyük Neolitik Kenti, Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pergamon Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı, Efes, Ani Antik Kenti, Afrodisias, Göbeklitepe, Ciudad Universitaria de Caracas, Fray Bentos, Brimstone Hill Kalesi Millî Parkı, La Santísima Trinidad de Paraná ve Jesus de Tavarangue'deki Misyonerlikler, Leon Katedrali, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları, Campeche, Güneydoğu Küba'daki İlk Kahve Plantasyonları Kültürel Peyzajı, Roşia Montañ Madencilik Serra de Tramuntana'nın Kültürel Peyzajı, Toskana'daki Medici Villaları ve Bahçeleri, Lavaux Asma Bahçeleri, Wachau Vadisi'nin Kültürel Peyzajı, Filistin Zeytin ve Üzüm Toprakları Güney Kudüs Kültürel Peyzajı Battir</p>	<p>ix. Kara, tatlı su, kıyı ve deniz ekosistemlerinin ve bitki ve hayvan topluluklarının evrim ve gelişimindeki devam eden önemli ekolojik ve biyolojik süreçleri temsil eden istisnai örnekler olurlar.</p>	<p>Orta Surinam Doğal Koruma Alanı, Machu Picchu, Darién Milli Parkı, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları, Ennedi Platosu Doğal ve Kültürel Peyzajı</p>
<p>v. Özellikle geri döndürülemez değişikliklerin etkisi altında hassas hale gelen insanın çevre ile etkileşiminin veya kültürün (veya kültürlerin) bir temsilcisi olan geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olur.</p>	<p>Göreme Millî Parkı ve Kapadokya, Safranbolu Şehri, Arica ve Parinacota Bölgelerindeki Chinchorro kültürü yerleşimi ve Yapay Mumyalanması, Kolombiya Kahve Kültürel Peyzajı, Pico Adası Bağcılık Kültürü Peyzajı, Tokaj Şarap Bölgesi Tarihi Kültür Peyzajı, Lavaux Asma Bahçeleri, Serra de Tramuntana'nın Kültürel Peyzajı, Causses ve Cévennes Akdeniz Tarımsal Pastoral Kültürel Peyzajı, Meymand Kültürel Peyzajı, Bali Kültürel Peyzajı: Tri Hita Karana Felsefesinin bir tezahürü olarak Subak Sistemi, Honghe Hani Pirinç Teraslarının Kültürel Manzarası</p>	<p>x. Bilim veya muhafaza açısından istisnai evrensel değere sahip tehdit altındaki türler ihtiva edenler dahil biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için önemli ve dikkat çeken doğal habitatları kapsar.</p>	<p>Orta Surinam Doğal Koruma Alanı, Darién Milli Parkı, Calakmul'daki Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları, Karpatlardaki ve Avrupa'nın Diğer Bölgelerindeki İlkel Kayın Ormanları</p>

Kaynak: T.C. Kültür Turizm Bakanlığı (2005)'den yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4. UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi: İki Vaka

4.1. Honghe Hani Pirinç Teraslarının Kültürel Peyzajı (2013)

Honghe Hani Pirinç Terasları, Çin'in Yunnan eyaletinin güneydoğusundaki Honghe Bölgesi'nde bulunmaktadır. Hani Pirinç Terasları'nın toplam genişliği 461 km²'dir. DML'ne giren alan 166 km²'dir. Tarihi kayıtlara göre pirinç teraslarının geçmişi 1300 yıl öncesine dayanmaktadır.

Hongzhen (2021) tarafından Hani Terasları'nın, dağ tepelerindeki ormanların yağmur suyunu toplayarak nehirlere ulaştığı ve halkın inşa ettiği karmaşık kanal sistemleri ile ormanlarda toplanan suların hendek ve daha sonrasında kanallar ile bambu borulardan oluşan sistem ile teraslara dağıtıldığını, suyun vadi tabanlarında buharlaşarak üst atmosfere yükselip sonrasında da soğuyarak yağmur olarak dağlara tekrar yağması sonucu ekolojik bir su döngüsünü oluşturduğunu ifade etmektedir.

Honghe Hani Pirinç terasları, bu bölgede yaşayanlar için kültür ve dini inançlarının merkezinde yer aldığı belirtilmektedir. Dünya Mirası Komitesi'ne göre, pirinç teraslarının dirençli bir şekilde olan toprak yönetim sistemi, insanlar ve çevreleri arasındaki alışılmadık ve uzun soluklu toplumsal ve dini yapılarını temel alan görsel ve ekolojik açıdan olağanüstü bir uyumu ortaya koymaktadır.

Doğal ekonomi bölgenin geleneksel yaşam tarzını oluşturmakta ve traktör gibi makineli tarımsal uygulamalar ile kimyasal gübre kullanımı sınırlandırılmaktadır. Manda ve sığırlar, toprağı sürmek için kullanılmaktadır. Pirinç

Şekil 3. Honghe Hani Pirinç Terasları'nın kültürel manzarası
Kaynak: Dünya'nın Mirasları Beta. 2015

tarlalarında beslenen ördek ve balıklar verimliliği artırmaktadır. Bu yönüyle de tarımsal üretimde agroekolojik tekniklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Konutlar genellikle üç katlıdır. İlk kat hayvanlar için, ikinci kat yaşam alanı ve üçüncü kat tahıl depolamak için kullanılmaktadır. Konutlar 'mantar evler' den oluşmaktadır. Mantar şeklini andıran, sazlardan yapılmış çatısı olan ve konutlarda sıkıştırılmış toprak, kerpiç tuğla ve taş kullanılmıştır.

Bu bölgenin korunması için yerel yönetim ile halk çok yönlü ve kapsamlı bir yaklaşım benimsemiştir. Örnek olarak yerel yönetim, mantar evlerin iç işlevlerini iyileştirerek, dış cephe özelliklerini korumak için de Tsingua Üniversitesi'nin Tarım Okulu'yla birlikte çalışmıştır. Honghe Hani Pirinç Terasları'nın Kültürel Peyzajı, DML'ne seçilme kriterlerinden iii. ve v. kriterlerini sağladığı görülmektedir.

4.2. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri (2015)

Hevsel Bahçeleri yaklaşık olarak 4000 dönümlük verimli arazilerden oluşmaktadır. Kentin kurulduğu tarihten günümüze kadar var olmuş Hevsel Bahçeleri, kent ile Dicle Nehri arasında büyük bir yeşil bağlantı oluşturmaktadır. Tarımsal değeriyle birlikte kültürel ve tarihi olarak da özgün bir niteliğe sahiptir. Verimli toprakları ve bunun sağladığı ürün çeşitliliği ile yıllarca kentin sebze ve meyve ihtiyacını karşılamıştır. Günümüzde de hala tarım alanı olarak kullanılan bahçeler kentin sebze ve meyve ihtiyacını karşılamaktadır. Tarım alanlarından farklı olarak Hevsel bahçeleri mesire yeri olarak da kullanılmaktadır.

Hevsel Bahçeleri aynı zamanda kuş varlığıyla da ön plana çıkmaktadır. 189 kuş türü olduğu bilinen Hevsel Bahçeleri'nde ayrıca su samuru, tilki, sincap, sansar ve kirpi gibi birçok memelinin yaşadığı bilinmektedir. Hevsel Bahçeleri'ni Evliya Çelebi şu sözlerle anlatmıştır;

“Diyarbakır'da Fis kayasının aşağısında bulunan büyük nehrin iki yanı, güllük gülistanlık, bağ, bostan ve reyhan olduğu için yeryüzünde tanınmış bir dinlenme yeri olup her 5-6 ay veya yedi ay Diyarbakır halkının Şattü'l-Arab faslını ettikleri bir gezinti ve eğlence yeridir” (akt, Okumuş, 2012; 2001'a, s. 24, 38-39; 2003c, s. 253) (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 30).

Şekil 4. Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri
Kaynak: Tarihsel bilgi 2021

Hevsel Bahçeleri tarımsal üretim alanından ayrı gündelik yaşamının, geleneklerinin, kültürünün ve somut olmayan kültürel mirasının ortaya çıkartılarak yaşatılmasında önemli bir role sahiptir.

Özgün coğrafyasında Diyarbakır'ın en önemli sembolü haline gelen Diyarbakır Karpuzu, geleneksel yöntemleri ile su kaynaklarında özgün değerini ve önemini koruyarak yetiştirilmektedir. Diyarbakır Karpuzu, dibinde su bulunan kuyularda ve yabani bir güvercin cinsi olan Boran güvercininin gübresi ile yetiştirilmektedir. Diyarbakır karpuzunun bu kadar büyük ve lezzetli olması, geleneksel yöntemlerle yetiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Güvercin gübresi olan koğalar, sadece Diyarbakır'da değil, tüm dünyada talep edilen en değerli gübrelerin başında gelmektedir. Fakat Boran güvercinleri, koğa ve boranhaneler Hevsel Bahçeleri'nin kaybolmaya başlamış özgün değerleri arasındadır. Günümüzde artan suni gübre çeşitlerinin kullanımı ve geleneksel yöntemler yerine modern yöntemlerin kullanılması Boranhanelerin sayısının azalmasına neden olmuştur. Boranhanelerin azalmasıyla 'koğa'lar da eskisi kadar rağbet görmemeye başlamıştır.

Hevsel Bahçelerine ait diğer özgünlükler; değirmenler, nehirde taşımacılık için kullanılan kelekler, nehir kıyılarında tarımsal ürünleri saklamak için ve serinlemek için inşa edilen hülleler, tarımsal sulamada kullanılan arklar, suyun yolunu değiştirmek için kullanılan su kapanları, sabanlar, oraklar ve tarımsal üretimde kullanılan hayvanlar oluşturmaktadır.

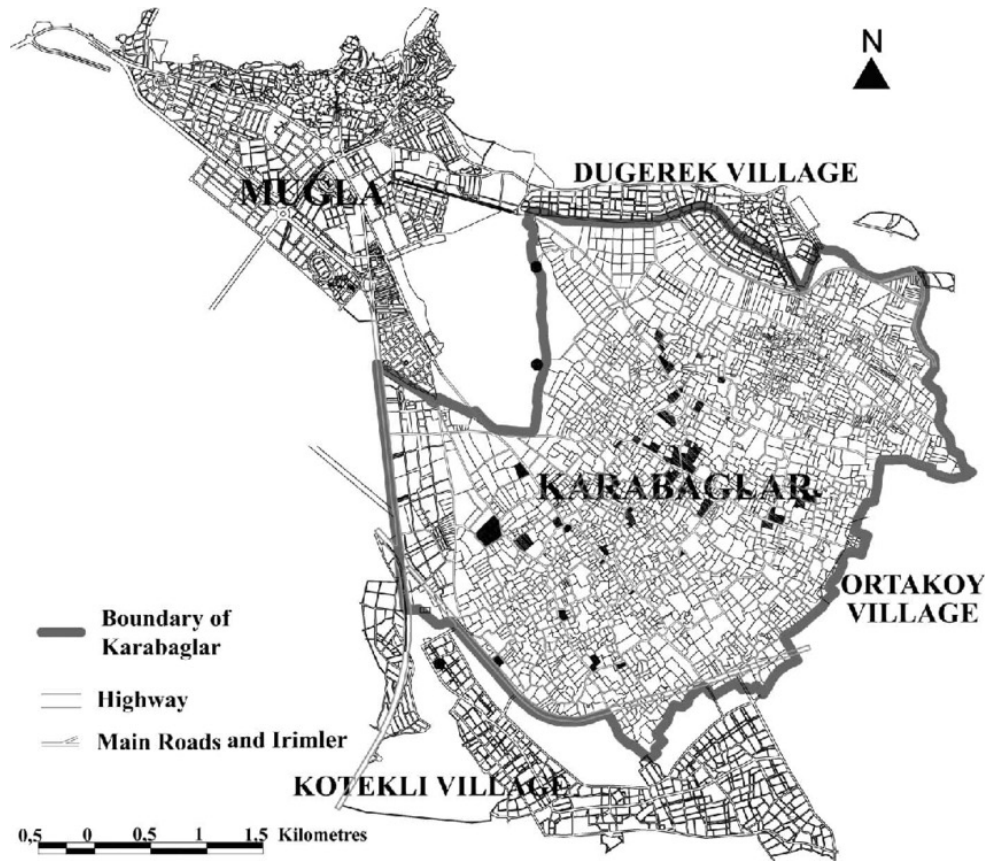
Diyarbakır Karpuzu, Boranileri, kelekleri, değirmenleri, kum şeftalisi, hülleleri geleneksel tarım aletleri gibi

miras öğeleri sadece tarımsal faaliyetleri veya ürünü olarak görülmemelidir. Kültüre katkısı olan değerler olarak ele alınmalıdır. Hevsel Bahçeleri, Diyarbakır için değil tüm dünya için ortak bir değerdir. Evrensel miras özelliği taşımasından dolayı 2013'te DML'ne girmesi için UNESCO'ya aday gösterilmiştir. 2015'te ise "iv. kriter; insanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren yapı türü, mimari veya teknolojik grup veya peyzaj için istisnai bir örnek olur" (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005); kriterini karşıladığı için UNESCO tarafından DML'ne girmiştir.

5. UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi Kriterleri'nin Muğla Karabağlar Yaylası Bağlamında Değerlendirilmesi

Tarihi, doğal ve kültürel miras alanları Türkiye'de büyük ölçüde orta ve orta üst sınıfların tüketim tercihleri ile bağlantılı olarak ele alınır (Akpınar vd., 2011) ve bu bağlamda planlama kararları ve siyasalar üretilmektedir. Ancak Karabağlar Yaylası, Muğla kent merkezinin ya da Bütünşehir Yasası ilan edildikten sonra ifade edildiği şekli ile Menteşe'nin kenarından geçilen bir kent olmasının da sonucu olarak yaylak kışlak kültürünün ve özgün doğal, kültürel ve mimari mirasın soylulaştırmaya (büyük ölçüde) maruz kalmamış kullanıcıları ile mülkiyet dokusunu ve kültürel yapısını sürdürebilmiş nadir alanlardandır. Bu yönüyle gelecekte üretilecek politika ve planlama kararlarının insan- doğa-mekân birlikteliğinden ortaya çıkan ilişkiler bütününe ürettiği kültürel ve doğal varlığın sürdürülmesine dönük olması bütüncül bir koruma anlayışı üretilmesini mümkün kılacaktır.

Karabağlar Yaylası, Muğla şehir merkezinin güneydoğusunda ve şehir merkezine 5 km uzaklıktadır. Denizden yaklaşık 660 m yükseklikte Muğla ovasının en alçak kesiminde 25 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Yayla aynı zamanda 3. Derece Doğal Sit Alanı ve Kentsel Sit Alanıdır.

Şekil 5. Muğla Karabağlar Yaylası ve Çevre Köyleri 2003 yılı tarihli Koruma Amaçlı İmar Planı
Kaynak: Koruma Amaçlı İmar Planından (Muğla Belediyesi, 2003) uyarlanmış ve Koca, F., Barlas A. (2007) tarafından yeniden çizilmiştir.

Karabağlar'ın tarihi Osmanlı dönemine kadar gitmektedir. 1522 yılında üzere İstanbul'dan yüz bin kişilik ordu ile Rodos adasını almak için sefere gelen Kanuni Sultan Süleyman, temmuz ayında Karabağlar'da otağ kurmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'a tanıtılan kişi ve çevredeki yerlerin isminin içinde Kara kelimesi geçtiği için "Karaları bırakın bu ilin adı bundan böyle Ganibağ olsun" demiştir. Evliya Çelebi, 1671 yılında Muğla Karabağlar Yaylası'na gelmiş ve yaylanın 11 bin bağdan oluştuğunu, yaz günleri dahil yılın sekiz ayı boyunca Muğla Menteşe ve Ula ilçesinde yaşayan şehir halkının burada konakladığını belirtmiştir.

Bu pastoral yaşam biçimi Muğla'da hala sürmektedir. Geçmiş yıllarda tarım ve hayvancılığın yoğun yapıldığı yaylada günümüzde konutlar artık yazlık konut olarak kullanılmakta ve birkaç tarla sahiplerinin tarımsal üretim ve hayvancılık yaptığı görülmektedir.

Evliya Çelebi'nin o dönem yazdığı Karabağlar'ı Seyahatnamesi'nde "Karabağlar'ın yollarına bir yabancı girse bir ağaç deryası içinde yolunu bulamaz ve hayretle kalır. İrim ve kesiklerden oluşan yollar birbiri ile kesişir. Bu bağ yollarında asla güneş yoktur. Zira kesik üzerindeki ağaçların dalları gökyüzünü kapatırcasına birbiri içine girmiştir" ifadeleriyle anlatmıştır (Muğla Karabağlar Yaylası Geliştirme ve Güzelleştirme Derneği, 2021 akt, Menteşe Belediyesi, 2016, s. 7).

Şekil 6. İrim ve Kesik

Kaynak: Emel Karakaya Ayalp kişisel arşivi

Akdeniz ikliminin etkili olduğu yayla, kış aylarında çok yağış aldığı için ve bir tür mikro klima üretiminden dolayı zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Yayla bölgesinin geneli ağaç ve çalılıklardan oluşmaktadır. Karabağlar'da kavak, çınar, akasya ve yöreye özgün olan fakat son yıllarda hastalık sebebiyle kuruyan karaağaçlar bulunmaktadır. Kış aylarındaki yağışlar sebebiyle göllenmeler oluşur. Bu göllenmeler sonucunda sular, yeraltı sularına karışarak kaynak oluşturur ve topraklar daha verimli hale gelir. Göllenme alanları halk arasında 'su tutan yer' olarak ifade edilir. Yayla'nın jeomorfolojik yapısından dolayı, suyun yer altına tahliye olmasını sağlayan 3 adet düden bulunmaktadır. Ayrıca tarlalardaki fazla suyun da tahliye olmasını sağlayan 'irim-kesik' adı verilen peyzaj yapıları bulunmaktadır.

İrimler, iki kenarında kesiklerin yer aldığı ve kesikler boyunca devam eden ağaç, çalı, böğürtlen vb. bitkilerin irimlerin yer yer üstünü kapladığı, tarlalardaki fazla suyun boşaltılmasını sağlayan, kışın dere yatağı görevi gören yazın ise yerli halk arasında yurt denilen tarlalar arası ulaşım için kullanılan 1,5-3 metre genişliğindeki toprak yollardır. Aynı zamanda yerli halk irime 'harım' de demektedir. Günümüzde irimler hayvanların yurtlara girişini engellemek ve yurt alanlarını 'korunaklı ve kapalı' alanlara dönüştürmek gibi sebeplerle tahrip edilmektedir. İrimlerin kesilip sökülerek yerlerine taş duvar, tel örgü gibi ekosisteme zarar veren ve özellikle yılan, sincap, kaplumbağa gibi hayvanların geçişlerini engelleyen uygulamalar yapılmaktadır. Yerli halk tarafından bu ve benzer uygulamalara Koruma Kurulu'nun "göz yumduğu" ifade edilmektedir.

Tarlaları birbirinden ayıran ve tarlaları da yollardan ayıran kesikler toprak ve bitkilerden oluşmuş bölücü, sınırlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Tarla sahipleri yurt dedikleri tarlalarının kenar ve köşelerine kızılıcak, böğürtlen, kuşburnu, çitlembik, üzüm, karaağaç, çınar, akasya vb. bitkiler dikerek tarlaları sınırlandırmışlardır. Yurtların kenar ve köşe kısımlarına dikilen ağaçlar ve bitkiler 'kabalık'ları oluşturur. Bu kabalıklarda genellikle bülbül, karatavuk gibi hayvanlar yaşamaktadır.

"Karabağlar Yaylası'nda; tarla (bağ-bahçe), konut ve bir kuyudan oluşan araziye 'yurt' denilmektedir. Yurtlar, boyutları farklı olsa da konut, sofa, tarla (bağ-bahçe), kuyu, müştemilat, ahır, avlu, sulama havuzu, ocak, kerevet,

meyve ağaçları ve çiçeklikler gibi benzer mekânsal bileşenlere sahiptir” (Koca, 2021, s. 9). Bu yurtlar, yurtlar sahipleri olan ailelerin lakaplarıyla veya yakın mevkide yer alan kahvelerin adlarıyla anılmaktadır.

Yaylada, ilk yapıların ev tipi tahta damlar olduğu görülmüştür. 1940’lı yıllardan sonra tahta damların yerine Muğla tipi ve Ula tipi evler yapılmıştır. Yayla evleri, yığma taş duvar ve karkastan oluşmaktadır. Yayla evlerinde de Muğla genelinde kullanılan Muğla kentine özgü olan Muğla bacası kullanılmaktadır. Evler yurtların tam köşesinde yer alır ve diğer bölgeler ekili alan için ayrılmaktadır. Yayla evlerinden ise günümüzde 40 adet yayla evi tescillenmiş durumdadır.

Şekil 7. Muğla Karabağlar Yaylası içerisinde yer alan Yayla Evi ve Muğla Bacası - yoldan görüntü
Kaynak: Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği 2021a

Yaylada genellikle anayol kavşaklarında tarihi kahveler bulunmaktadır. Bu tarihi kahvelerin ve mescitlerin birçoğu 19.yüzyıldan önce inşa edilmiştir. Her bir kahve ve mescitler sivil mimari örneğidir. Kahveler isimlerini yer aldıkları mevkilerden almıştır. Eski zamanlarda kahvelerin bulunduğu yerlerde mescit ile fırın, bakkal, berber, terzi gibi halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği hizmet yapıları bulunmaktaydı. O dönemlerde yaylada yaşayanlar için sosyalleşme mekanları olmuştur. Fakat günümüzde kahvelerin kullanımının değişmesi sebebiyle bu etkinliklerin yapıldığı sosyalleşme alanları olan kahvehaneler özelliğini yitirmiştir. Sapmaz (1996)’a göre; 1950’lerde başlayan ve bugüne kadar olan ulaşım ve tarımsal üretimlerde teknolojinin gelişmeye başlaması ile “deniz turizminin popülerleşmesi, ülke ekonomisinde yaşanan ani değişimler ve yayla yurtlarının el değiştirmesinin sonucunda mevcut yaşam kültürünü devam ettirecek olan neslin kalmaması gibi nedenlerden yazlık kahveler önemini kaybetmiş ve yazlık kahve ve mescitlerin birçoğunun yıkılarak yok olmasına neden olmuştur” (Koca, 2021, s. 10).

Şekil 8. Muğla Karabağlar Yaylası içerisinde yer alan kahvelerden Keyfoturağı Kahvesi-avlu görüntüsü
Kaynak: Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği 2021b

Karabağlar Yaylası'nda 19 tane tescilli kahve bulunmaktadır. Bunlar; Keyfoturağı, Süpüroğlu, Gökkible, Berberler, Elmalı, Narlı, Ayvalı, Hacıahmet, Tozlu, Polis, Vakıf, Yenikahve, Kozlu, Kadıkahve, Kırkahve, Topallar (Bağlarbaşı) ve Sece Kahveleridir. Günümüzde bazı kahveler restore edilmiştir. Bazı kahveler restoran olarak kullanılmaktadır.

Geçmişte imece usulü bir yaşam tarzı olan yaylada halk birlikte üretip ve tüketti. Halkın yazın yaylaya göç ederek kendi yetiştirdikleri ürünlerle günlük ihtiyaçlarını karşılar ve kış aylarında Muğla'da yenilebilecek kışlık hazırlığı olan kuru sebze ve meyve, salça, erişte, tarhana, sucuk, ceviz sucuğu, kavurma, turşu ve pekmez hazırlanırdı.

Oğlak etinden yapılan Büryan kebabı, 2-3 metre olan kuyularda odun ateşi ile kuyunun üstü çamur ile kapatılarak pişirilmektedir. Yaylada yetişen ve halkın 'yayla börülcesi' diye bahsettiği börülce ve koruk ekşisi ile yapılan börülce tarator (telator) yemeği de yaylanın yemek kültüründe öne çıkmaktadır. Yaylanın öne çıkan bir diğer yemeği Muğla Tarhanası'dır. Muğla tarhanası, tarhana otunun su ile kazanlarda kaynatılıp buğday ve süzme yoğurt karıştırılıp kurutulması ile hazırlanmaktadır. Muğla tarhanası kurutulmuş tarhana, kuru börülce ve kuru biber ile özellikle Muğlalıların yağmurlu günlerde pişirmeyi tercih ettiği yöresel bir yemektir. Her yurttan bulunan bağlardan toplanan ürünlerle geçmişte şarap ve pekmez yapıldığı bilinmektedir. Fakat günümüzde üzüm bağlarının hastalık bulması sebebiyle şarap yapımı için yeterli üzüm yetişmemesinden dolayı üretim bilgisi kaybolmuş ve şarap üretimi yapılamamaktadır. Üzümlerden aynı zamanda koruk ekşisi de yapılmaktadır. Üzümler olgunlaşmamış haldeyken (koruk) toplanarak sıkılır ve yayla yemeklerinin birçoğunda ekşilik için kullanılmaktadır. Günümüzde yaşayanların kullanımına yetecek kadar koruk ekşisi ve pekmez yapıldığı görülmektedir.

Yayladaki tarım ürünlerinden en önemli sayılabilecek Yayla Kavunu, endemik ve yerel bir tarımsal üründür. Halk bu kavuna Paris Kavunu'da demektedir. Özelliği ise kış aylarına kadar saklanarak kışın bile tüketilebilmesidir. Her sene Yayla Kavunu Yarışması düzenlenmekte ve en güzel yayla kavunu seçilmektedir.

Şekil 9. Göç Göç Çiçeği

Kaynak: Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği 2021c

Karabağlar Yaylası'nda yerli halk için doğal bir haberci olan ve ismini bu sebeple alan Göç Göç Çiçeği, eylül-kasım aylarında kesiklerde görülmeye başladığı zaman halk arasında 'yayladan Muğla merkeze göç zamanı gelmiştir' diye yorumlanır ve kent merkezine dönmeye başlarlar.

Karabağlar Yaylası'nda, 1000'e yakın anıt ağaç bulunmaktadır. Halk arasında en çok bilinen anıt ağaç Allan Kavağı'dır. Halk arasında kutsal kabul edilir ve bu ağaca hasta çocukların getirilerek, iyileştirdiğine inanılmaktadır. Aynı zamanda Allan Kavağı, adak adamak, dilek dilemek isteyenlerin de ziyaret merkezi olmuştur.

Tablo 2, Muğla Karabağlar Yaylası ve sahip olduğu özgün niteliklere dair yapılmış olan en kapsamlı çalışmalardan birinin (Koca, 2021) ürettiği değerler listesi baz alınarak oluşturulmuştur ve UNESCO DML Kültürel Peyzaj Alanları Kriterleri ile ilişki kurulabilir özelliklere sahiptir.

Şekil 10. Allan Kavağı

Kaynak: Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği 2021d

Tablo 2. Karabağlar Yaylası'nda Korunması Gereken Ortak (Doğal ve Kültürel) Değerler Listesi

Karabağlar Yaylası'nda Korunması Gereken Ortak (Doğal ve Kültürel) Değerler Listesi
• Jeomorfolojik yapı
• Verimli çöküntü ovası
• Kireçtaşına dayalı yeraltı su varlığı
• Yerüstü dereleri
• Taşkın ve Gölleme Alanları ve sınırları
• Düdenler (mevcut düdenlerin temiz tutulması ve korunması, yeni düden oluşumlarının engellenmesi)
• Herkesin yeterli miktarda suya erişimini sağlayan derin olmayan kuyular
• Evliya Çelebi'ye dayanan geçmiş ve tarihi önem
• Sahiplerinin lakabı ile anılan 'Yurt'ların varlığı
• Geleneksel mimaride üretilen tescilli yapıların varlığı
• Geleneksel yazlık kahvelerin varlığı
• Geleneksel yazlık mescitlerin varlığı
• Sahibinin lakapları ile anılan kahvehaneler
• Alanın özelliklerini tanımlayan Mevkilerin varlığı
• Asırlık tarihi çınar ağaçlarının varlığı
• Kahvehane ve mescitlerden oluşan odak noktalarının varlığı
• Odak noktasında yer alan bakkal, terzi, fırın vb. küçük esnaf
• 'İrim'ler
• 'Kesik'ler
• Tarladan fazla suyu drene eden 'şarmpol'ler
• Biyolojik çeşitlilik
• Doğal bitki örtüsü (Flora)
• Fauna
• Peyzaj dokusu ve doğal güzellik
• Mikroklimatik iklimi (yazın serin havasının olması)
• Temiz hava
• Tarımsal üretim
• Hayvancılık (kümes hayvanları, küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık)
• Yerel tohum varlığı
• Yöresel sebzeler, şifalı bitkiler, endemik türler

• Muğla kent merkezi ile yapılan mevsimlik göç
• Kültürel yaşam
• Mutfak kültürü ve yöresel yemekler
• Doğa yürüyüşleri ve bisiklet turları için olanaklar
• Doğa ve kültür turizmi
• Film sektörü için kültürel ve doğal bir ortam

Kaynak: Koca (2021, s. 12)'den yararlanılarak yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

6. UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Mirası Listesi Kriterleri Bağlamında Muğla Karabağlar Yaylası

Honghe Hani Pirinç Terasları ve Hevsel Bahçeleri yıllardan beri süregelen geleneksel yerleşim alanları ve tarımsal faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu alanlar sahip oldukları özgün biyolojik çeşitlilikleri, flora ve faunaları, peyzaj dokuları, tarımsal üretimleri, geleneksel tarım uygulamaları ile ön plana çıkmaktadırlar. Kültürel yaşamlarını doğayla etkileşimde kalarak sürdürmektedirler. Bu özgün nitelikleri DML Kriterleri'ne göre değerlendirilerek uygun kriterler altında DML'nde yer almışlardır.

Honghe Hani Pirinç Terasları, "(iii.) yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir medeniyete yönelik eşsiz veya en azından istisnai tanıklık üstlenir kriterine ve (v.) özellikle geri döndürülemez değişikliklerin etkisi altında hassas hale gelen insanın çevre ile etkileşiminin veya kültürün (veya kültürlerin) bir temsilcisi olan geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olur" (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005) kriterine uygun görülmüştür.

Hevsel Bahçeleri, "(iv.) insanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren yapı türü, mimari veya teknolojik grup veya peyzaj için istisnai bir örnek olur" (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005) kriterine uygun görülmüştür.

Bu iki vakanın bu makale kapsamında incelenmesinin nedenleri Muğla Karabağlar Yaylası ile ilgili vakaların sahip olduğu değerlerin ve varlıkların DML Kriterleri'ne uygunluk kapsamında ortaklaşmasıdır. Honghe Hani Pirinç Terasları ve Hevsel Bahçeleri'nin özgün niteliklerinden olan zengin biyoçeşitlilik, flora ve fauna; tarımsal üretim açısından bir döngüsel sistem olarak simbiyotik karakter; geleneksel yaşam ve tekniklerinin süregitmesi ve Honghe Hani'de bulunan kırsal sivil mimarlık örnekleri iii., iv. ve v. Numaralı DML Kriterleri altında değerlendirilmiştir ve Muğla Karabağlar Yaylası'nın bu kriterler bağlamında değerlendirilme potansiyeli vardır.

Tablo 3'e bakıldığında, Koca (2021, s. 12) tarafından listelenmiş olan Muğla Karabağlar Yaylası değerlerinin ve varlıklarının DML iii., iv. ve v. kriterler bağlamında bir değerlendirmesi görülmektedir. Pastoral toplumsal yaşamın ve yaylak kışlak geleneğinin, geleneksel üretim biçimlerinin ve yöntemlerinin sürdürülmesi ve gıda üretimine önemli ölçüde katkı vermesi bakımlarından Muğla Karabağlar Yaylası yok olmak üzere olan bir kültürel geleneğin önemli temsiliyet alanlarından bir tanesidir. Ayrıca, İslamiyet öncesi Anadolu toplumunun/ topluluklarının izi takip edilebilen şaman ve pagan kökenlerine ve bu kökenlerden gelen gündelik yaşam pratiklerine dair ipuçlarının açıkça görünür olması da Yayla'nın özgün kültürel varlıklarındandır. Ziyaret kültürü, Çınar (Muğla'da kavak olarak ifade edilir) kültürü ve mescit-kahvehane (alkollü mekân) birlikteliği Anadolu'da yok olmuş kültürel geleneklerden bazılarıdır.

Tablo 3. Koca'nın (2021, s. 12) oluşturduğu "Karabağlar Yaylası'nda Korunması Gereken Ortak (Doğal ve Kültürel) Değerler Listesi" DML Kriterleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Dünya Miras Listesi Kriterleri	Karabağlar Yaylası'nda Korunması Gereken Ortak (Doğal ve Kültürel) Değerler Listesi
iii. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir medeniyete yönelik eşsiz veya en azından istisnai tanıklık üstlenir.	Yaylak kışlak biçiminde Anadolu kültüründe yarı yerleşik hayata geçişin temsiliyeti ve tarımsal üretimin kente beslemeye yetecek niteliği, Kahvehane ve mescitlerin birlikte tasarlanmış yapı kompleksleri olması ve belirli pagan-şaman geleneklerinin süregelmesi.
iv. İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren yapı türü, mimari veya teknolojik grup veya peyzaj için istisnai bir örnek olur.	Biyoçeşitlilik, flora, fauna ve doğal peyzaj karakteri ile özgün irim, Kesik birlikteliği, Asırlık tarihi çınar ağaçlarının varlığı

v. Özellikle geri döndürülemez değişikliklerin etkisi altında hassas hale gelen insanın çevre ile etkileşiminin veya kültürün (veya kültürlerin) bir temsilcisi olan geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olur.	Sahiplerinin lakabı ile anılan 'yurt'ların ve kahvehanelerin varlığı, Geleneksel mimaride üretilen tescilli yapıların varlığı, Geleneksel yazlık kahvelerin ve mescitlerin varlığı, Alan özelliklerini tanımlayan mevkilerin varlığı, Mülkiyet sınırlarının belirleyicilerinin irim ve kesikler olması ve mülkiyet sınırlarının yurt ve üretim alanı bütününden oluşması
--	--

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu makale kapsamında Muğla Karabağlar Yaylası'nın DML Kriterleri kapsamında değerlendirilmesine konu olan kriterler (iii., iv., v.) kapsamında DML' de yer almış olan iki vaka seçilerek incelenmiş ve Muğla Karabağlar Yaylası'nın mevcut potansiyeli ile bu vakaların özgün nitelikleri karşılaştırılmıştır. Tablo 4'te Türkiye'den DML Kültürel Peyzaj Alanları kapsamındaki tek alan olan Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri kriter iv'e göre ve Türkiye vakası olarak; Honghe Hani Pirinç Terasları ise dünya örneği olarak kriter iii. ve v'e göre ele alınmış, Karabağlar Yaylası'nın varlıkları ile karşılaştırılmıştır. Geleneksel tarımsal üretim biçimleri, yaylak-kışlak ve kentsel besin ihtiyacının temini bakımlarından kriter iii. kapsamında Karabağlar Yaylası potansiyele sahiptir. Kriter iv. kapsamında Karabağlar Yaylası'nın özgün irim, kesik ve şarmpol sistemine dayalı peyzaj karakteri büyük potansiyel oluşturmaktadır. Kriter v. kapsamında ise Honghe Hani örneğinde olduğu gibi su döngüsüne verilen katkı Karabağlar Yaylası'nın önemli bir ekolojik değer ürettiğinin kanıtıdır.

Tablo 4. Muğla Karabağlar Yaylası'nın niteliklerinin vaka örnekleri seçilme kriterleri ile karşılaştırılması.

UNESCO Dünya Miras Listesi Kültürel Peyzaj Alanları Listesi Kriterleri	Honghe Hani Pirinç Terasları	Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri	Muğla Karabağlar Yaylası
iii. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir kültürel geleneğe veya bir medeniyete yönelik eşsiz veya en azından istisnai tanıklık üstlenir.	Tarım uygulamalarının geleneksel ve özgün şekilde sürdürülmesi. Tarımsal üretim sürecinin insan ve doğa etkileşimli olarak sosyo-ekonomik dini sistemler tarafından sürdürülmesi.		Alanın tarım uygulamaları tarihi, geleneksel kullanımları ve yaşam şekli açısından özgün olması.
iv. İnsanlık tarihinde önemli bir aşamayı veya aşamaları gösteren yapı türü, mimari veya teknolojik grup veya peyzaj için istisnai bir örnek olur.		Nadir ve etkileyici Diyarbakır Kalesi'nin yığma surları, kapı ve yazıtlarının önemli bir tarihi dönemi göstermesi. Hevsel bahçeleri, tarlalarıyla beraber Dicle Nehri ile bağlantılı olarak peyzaj ortamı yaratması.	Özgün peyzaja (irim, kesik) sahip olması.
v. Özellikle geri döndürülemez değişikliklerin etkisi altında hassas hale gelen insanın çevre ile etkileşiminin veya kültürün (veya kültürlerin) bir temsilcisi olan geleneksel insan yerleşimi, arazi kullanımı veya deniz kullanımının istisnai bir örneği olur.	Topluluk ve bireylerin doğa ile arasında yıllarca devam eden bir sistem olarak tarım yönetimi ve ekolojik bir su döngüsü yönetimine sahip olması.		Ekolojik değer, su döngüsü ve geleneksel arazi kullanımına sahip olması.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

7. Sonuç ve Tartışma

UNESCO Dünya Kültür Mirası Kültürel Peyzaj Alanları Kriterleri kapsamında bir kültürel peyzaj alanı olarak Muğla Karabağlar Yaylası aday olma potansiyeline sahiptir. Karabağlar Yaylası özellikle son 20 yılda çeşitli ölçeklerde tahribata maruz kalmış olsa da ve yaylak kırsal kültüründen yazlık konut kültürüne dönük bir dönüşümün kıyısında olsa da hala yaylanın özgün nitelikleri sürmektedir. Bu bağlamda sadece yerel yönetimlerin rezerv konut alanı biçiminde gördüğü ve iki boyutlu kararları aşamalarla yayladaki irim ve kesiklerin tahrip edilip ter örgülere dönüşmesine neden olan koruma planlarının ötesinde bir koruma yaklaşımına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, Karabağlar Yaylası hem UNESCO Dünya Kültürel Peyzaj Alanları Listesi için hem potansiyelli bir adaydır hem de uluslararası korumaya ihtiyacı olan çok özgün bir ekosistemdir.

Araştırma bulguları göstermiştir ki; Muğla Karabağlar Yaylası, UNESCO Dünya Kültür Mirası Kültürel Peyzaj Alanları Kriterleri kapsamında (Tablo 1) ve vaka örnekleri ile karşılaştırılması (Tablo 4) sonucunda;

- *Alanın tarım uygulamaları tarihi, geleneksel kullanımları ve yaşam şekli açısından özgün olması (iii),
- *Özgün peyzaja (irim, kesik) sahip olması (iv),
- *Ekolojik değer taşıması ve geleneksel arazi kullanımlarına sahip olması (v),
kriterlerini karşılamaktadır.

Muğla Karabağlar Yaylası'nın sahip olduğu hassas tarımsal ekosistemi, özgün yaşam biçimi ve gelenekleri, biyoçeşitliliği, yer altı kaynak sularına katkısı ve geniş bir coğrafya içerisinde sus ekosistemine verdiği katkı ve değerleriyle birlikte evrensel miras potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Akpınar, F., Saygın, N. & Karakaya, E. (2011). Evaluation of the conservation activities in the historical settlement Tenedos-Bozcaada Island. C.A. Brebbia ve E. Beriatos (Der.), *Sustainable Development and Planning V* içinde (ss.329-349), WIT Press.
- Balta, S. & Atik, M. (2019). Dünya Mirası Kırsal Kültürel Peyzajları ve Selge Tarım Terasları. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9(19), 63-6. DOI:10.1690/lujad.504777.
- Bogenç, Ç. (2019). Safranbolu tarihi kent dokusunun kültürel peyzaj açısından değerlendirilmesi. E. E. Akyüz Levi, Y. Dönmez & B. Şimşek İlhan (Der.), *Mimarlık, planlama ve tasarım alanında araştırma makaleleri* içinde (ss.45-59). Gece Akademi.
- Çınar, K. (2020). *Kalecik tarihi kent merkezinin kültürel peyzajlar kapsamında değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/72990>
- Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri (t.y). Erişim: <https://www.Tarihselbilgi.Com/Diyarbakir-Kalesi-Ve-Hevsel-Bahceleri/>
- Dünya'nın Mirasları Beta. (t.y.). *Honghe Hani Pirinç Teraslarının kültürel manzarası*. Erişim: <http://Dunyamiraslarilistesi.Blogspot.Com/2015/11/Honghe-Hani-Pirinc-Teraslarinin.Html>
- Enlil, Z., Ş. & Dinçer, İ. (2012). The shifting scope of cultural heritage, and the perception of 'Value of cultural heritage for Society-Faro Convention: A preliminary research study for Turkey. D. Ünsal (Der.), *Cultural Policy and Management (KPY) Yearbook 2011* içinde (ss. 45-53), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eraslan, Ş. (2020). UNESCO Dünya Miras alanlarının kriter seçimleri ve tematik bağlantıları üzerine bir analiz: Türkiye örneği. *Journal Of Awareness*, 5(3), 309-324. DOI:10.26809/Joa.5.023.
- Fowler, P. (2003). UNESCO World Heritage cultural landscapes 1992-2002. *World Heritage Series Papers Vol.6*, 140p.
- Geyik, N.E. (2019). *Dünya Miras Listesi adaylık sürecinde Mardin Kentsel Sit Alanı'nın kültürel peyzaj değerleri ve taşıdığı riskler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7vfNe44WF88I1pBSezBifA&no=i85halAVNIXv2eSooP4e8Q>
- Günay, B. (2009). Conservation of urban space as an ontological problem. *METU JFA*, 26 (1), 123-156.
- Gündüz, B. (2008). *Gelibolu kenti ve çevresinin peyzaj potansiyelinin saptanması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Güngör, H., F. (çev). (2006). Avrupa Konseyi Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi. *Türk İdare Dergisi*, 78 (451), 67-88.
- Halaç, H. H. & Bademci, F. (2021). Kültürel miras: Sistemik literatür incelemesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 172-190.
- İkarya Danışmanlık. (2015). *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri kültürel peyzajı alan yönetim planı*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Koca, F. & Barlas, A. (2014), Karabağlar revisited: The making of community through the yurt, the masjid, the coffeehouse, and the plane tree. *Journal of Landscape Architecture*, 9:1, 70-81.
- Koca, F. & Barlas, A. (2006) Introducing two landscape components from Turkey: Irım and Kesik. *Landscape Research*, 31 (3), 215-228.

- Koca, F. (2021a). *Muğla Karabağlar Yaylası doğal ve kültürel bileşenleri ve taslak yönetim planı (2021-2023)*. Muğla Karabağları Geliştirme ve Güzelleştirme Derneği.
- Koca, F. (2021b). In search of preservation strategies for the historic cultural landscape of Karabağlar Yaylası in Muğla. *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*, 2(3), 327–341. <https://doi.org/10.47818/Drarch.2021.V2i3028>
- Korkmaz, C. (2021). Neoliberal urbanism and commodification of urban history as a marketing tool in public recreation. *Geographies, Planning & Tourism Studios*, 1(2): 85-96. DOI: 10.5505/gpts.2021.58066
- Köfteoğlu, K. (2021, Haziran 12). *Dünya harikası Hongre Pirinç Terasları*. Erişim: <https://keremkofteoglu.com/dunya-harikasi-honghe-pirinç-terasları/>
- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (t.y.). *UNESCO Dünya Miras Listesine Seçilme Kriterleri*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alınma-kriterleri.html>
- Mobolla'dan Muğla'ya. (t.y.). Karabağlar Yaylası. Erişim: <http://mobolla-mugla.blogspot.com/2015/05/>
- Muğla Karabağlar Yaylası Kentsel ve 3. Derece Doğal Sit Alanı 1/5000 ve 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı Kısmi Revizyon İmar Planı Plan Açıklama Raporu (2019). Erişim: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/mugla/duyurular/karabagl-ar--8230-21805-20190416095615.pdf>
- Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği (t.y.). *Karabağlar Yaylası Tarihi*. Erişim: <https://muglakarabaglar.org.tr/karabaglar-yaylası/tarihi/>
- Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği (2021a). *Karabağlar Yaylası Yapıları*. Erişim: <https://muglakarabaglar.org.tr/>
- Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği (2021c). *Karabağlar Yaylası Doğası*. Erişim: <https://muglakarabaglar.org.tr/karabaglar-yaylası/dogası/>
- Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği (2021b). *Muğla Karabağlar Yaylası İçerisinde Yer Alan Kahvelerden Keyfoturağı Kahvesi*. Erişim: <https://muglakarabaglar.org.tr/karabaglar-yaylası/kahvehaneleri/>
- Muğla Karabağları Güzelleştirme Derneği (2021d). *Karabağlar Yaylası Anıt Ağaçları*. Erişim: <https://muglakarabaglar.org.tr/karabaglar-yaylası/anıt-agaçları/>
- Shankar, B. & Swamy, C. (2013). Creating awareness for heritage conservation in the city of Mysore: Issues and policies. *International Journal of Modern Engineering Research*, 3(2): 698-703.
- Sarıaltun, S. (2021). The tourism potential of Çayönü Tepesi and Hilar Rocks from the perspective of archaeo-tourism and geo-tourism. *Studios, Geographies, Planning & Tourism Studios*, 1(1): 42-53, DOI:10.5505/gpts.2021.87597
- Şakacı, B. K. (2015). Doğal ve kültürel mirasın hayati sorunu: İstisnai evrensel değer (UNESCO Dünya Mirası Listesi). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 455-472.
- Şentürk, A. (2012). *UNESCO Dünya miras listesinde yer almanın, ülke kültürel miras koruma politikalarına etkileri üzerine bir değerlendirme* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi. <http://hdl.handle.net/11527/4552>
- T.C. Resmî Gazete. (1983, 14 Şubat). *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme*. T.C. Resmî Gazete. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17959.pdf>
- T.C. Kültür Turizm Bakanlığı (t.y.). *Dünya Miras Listesi'ne Alınma Kriterleri*. Erişim: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44439/dunya-miras-listesi39ne-alınma-kriterleri.html>
- T.C. Menteşe Belediyesi. (2016). *Karabağlar Yaylası'nda dört mevsim turizm araştırma ve fizibilite raporu*. Erişim: https://geka.gov.tr/uploads/pages_v/karabaglar-yaylasında-dört-mevsim-turizm-2016.pdf
- Tunçer, M. (2013). Mardin'in korunması ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmesi. *İdeal Kent Kent Araştırmaları Dergisi*, 4 (9), 94-113.
- UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi. (t.y.). *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültür Peyzajı*. Erişim: <https://whc.unesco.org/en/list/1488>
- UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi. (t.y.) *Honghe Hani Pirinç Teraslarının Kültürel Peyzajı*. Erişim: <https://whc.unesco.org/en/list/1111#>
- UNESCO Türkiye Milli Komitesi (t.y.). *UNESCO Dünya Mirası*. Erişim: <https://www.unesco.org.tr/Pages/149/44>
- UNESCO World Heritage Convention. (t.y.) *World Heritage List*. Erişim: <https://whc.unesco.org/En/List/>